

Насилля у школі – проблема, про яку довгий час було не прийнято говорити. Одним із аспектів проблеми насилля є жорстока поведінка з дітьми та нехтування їхніми інтересами, та, як наслідок, насилля в стосунках між дітьми. Поведінка, спрямована на утвердження своєї влади над кимось або чимось, стає усе більш розповсюдженою.

Булінг (bullying, від англ. bully – хуліган, забіяка, грубіян, насильник) визначається як пригноблення, дискримінація, цькування. Булінг – це соціальне явище, характерне переважно для організованих дитячих колективів, у першу чергу, школі. Булінгом називається агресія одних дітей стосовно інших, коли наявні нерівність сил агресора та жертви, агресія має тенденцію повторюватися, при цьому відповідь жертви показує, як сильно її зачепило те, що відбувається.

Отже, три суттєво важливих показника булінгу:

1. Нерівність сил;
2. Повторюваність;
3. Неадекватно висока чутливість жертви.

Булінг різноманітний, це не лише фізична агресія, найчастіше – психологічна.

Найчастіше агресорами (ініціаторами цькування - **булерами**) є діти з нарцисичними рисами характеру. Основна особливість «нарциса» – прагнення до влади, самоствердження за рахунок інших. Бути «крутим», мати авторитет серед ровесників, як людини, якій ніхто нічого не може зробити. «Ти мені нічого не зробиш» - приховане за усією поведінкою цієї дитини послання. Владолюбні учні поділяються на активних та пасивних владолюбців. Перші постійно зачіпають не лише однокласників, але і учителів. Вони знов і знов кидають їм виклик. Словами або діями вони ніби їх атакують.

Тактики активних владолюбців:

- *робити все дуже повільно,
- *не звертати уваги на нагадування про час,
- *здавати незакінчені роботи,
- *шуміти в той час, коли решта учнів працює,

Інколи вони бубнять, коли їх про щось попросять. Вони можуть просто ігнорувати вимоги учителя або погодяться зробити щось, але з показною образою.

Пасивні владолюбці коректно ведуть себе з учителями, але самостверджуються на ровесниках чи молодших дітях.

Як правило, владолюбці не діють без глядачів. Їм потрібні свідки їх влади. Вони провокують вчителя або ровесника перед аудиторією глядачів, і навіть учитель відчуває – якщо він програє цю публічну сутичку, то в очах цих глядачів, залишиться з ярликом «Переможений» до закінчення навчального року.

Усі, кого владолюбець обрав мішенню, завжди під загрозою, під тиском таких можливих ситуацій. Це викликає тривогу, напруження та чимало інших неприємних почуттів, безпосередньо і у учителів.

Реакція педагога на владолюбну поведінку є важливим маркером того, що перед ним потенційний булер. Є дві суттєві ознаки, за якими легко визначити, чи була та чи інша поведінка владолюбною. Мова іде про емоції учителя та про його перший порив, імпульс.

Перша ознака – це такі почуття учителя у відповідь на витівку - гнів, обурення, збентеження, зніяковіння від своєї безпорадності та навіть страх.

Друга ознака – це природний імпульс – негайно припинити витівку, можливо навіть за допомогою фізичних дій, наприклад, струсити, ударити учня, який так себе поводить.

Реакція учня на виховні впливи теж красномовно свідчить про те, що перед нами – владолюбець. Коли ми намагаємося припинити його витівку, учень запалюється та йде на конфронтацію. «Ти мені нічого не зможеш зробити!» - ось виклик, який вам закидають в обличчя, навіть якщо нічого не висловлено вголос. Вони спокійно спостерігають за тим, що ви робите, та навіть із зацікавленістю очікують, що будете робити далі. Вони продовжують, доки не будуть упевнені, що усі присутні (глядачі) бачили: вони припинили витівку не тому, що їх примусили, а лише тому, що вони самі захотіли.

Такі учні відрізняються наполегливістю, хитрістю та винахідливістю. Вони точно обирають час, місце та привід для своєї боротьби за владу. Підстерігаючи у ті хвилини, коли жертва розслаблена, та точно знають людські слабкості. Намагайтеся уникати прямої конфронтації з ними. А також дозволяйте проявляти владу у рамках конструктивних проєктів та керувати дозволеними способами.

Булінг має визначення як тривалий процес свідомого жорстокого ставлення, фізичного та (або) психічного, з боку однієї або групи дітей до іншої дитини (інших дітей). Однак, шкільний булінг проявляється не лише в дитячих взаємостосунках, але також у системі стосунків «учитель/дорослий - дитина».

Пригадаємо такі розповсюджені у школах явища, як індивідуальна, групова агресія, жорстоке ставлення до однокласників, випадки шантажу, вимагання, загрози фізичного насилля і т. д., поведінкові реакції, які в учня-жертви проявляються у вигляді відповідної жорстокості або суїцидальних спроб, почуття непотрібності та образи, відчуття безпомічності змушують дітей до крайніх заходів. Вони намагаються довести власну правоту, діють на знак протесту.

У шкільній ситуації булінгу основна маса дітей – спостерігачі. Вони також потребують серйозної допомоги для осмислення отриманого досвіду. Очевидці булінгу часто переживають страх у школі, а також безпомічність. Навіть якщо булінг спрямований не на них безпосередньо. Вони можуть відчувати почуття провини через те, що не вступилися або, у деяких випадках, через те, що приєдналися до булінгу. Усе це може поступово змінити шкільні стосунки та норми, зробити їх цинічними та безжальними стосовно жертв. *(Додаток В)*

Змінювати ситуацію у навчальному закладі може спеціально розроблена система психолого-педагогічних дій, яка має враховувати два основних змістовних напрями: роботу з потенційними агресорами (педагоги, батьки, школярі) та роботу з потенційними жертвами (ті ж групи).

Основними результатами проведення профілактичної роботи з попередження насилля у школі є формування безпечного середовища, тобто таких умов, за яких максимально знижено вплив факторів, які провокують насилля, та до мінімуму зведена потреба прояву агресії любого виду. Досягти цього можливо лише спільними зусиллями усього педагогічного колективу.

Педагогічні заходи, які ефективно зарекомендували себе у подоланні проявів насилля у навчальному закладі:

1. Заявлена позиція учителів має найважливіше значення у психологічному відношенні. Допомога педагогів полягає у створенні умов, коли учні самостійно розробляють власні ритуали по подоланню та обмеженню агресії.

2. Про випадок насилля у школі мають бути поінформовані усі – як учителі, так і учні. Школа повинна знати усі подробиці інциденту та супутні обставини, знати імена учасників. Насильникам стає зрозуміло, що результатом їхніх дій є їх ізоляція від колективу, що певні факти насилля недопустимі. Розголос імен учасників та всебічне висвітлення інцидентів допомагає дітям відчуття, де, за поняттями педагогів та батьків, пролягає межа дозволеного.
3. З агресивними дітьми та підлітками необхідно проводити бесіди, корекційну роботу. У них повинна залишатися можливість інтеграції у шкільне життя.
4. Розширення професійної самосвідомості педагога, формування здатності дивитися на процес збоку та готовність до змін і інновацій, спрямованих на подолання проблем навчального процесу, профілактику насилля у школі.

- Практичний інструмент індивідуального підходу – складання плану (програми) роботи змін дитини через опис взаємодії з нею. Складання плану вимагає часу, але правильно складений план виправдовує затрати. Вже в процесі планування ви починаєте вірити, що все можна змінити. Змінюються установки педагога: раніше він постійно очікував неприємностей, зараз налаштований на очікування успіху.

Складаючи індивідуальну програму побудови взаємодії з конкретним учнем, учитель фактично розробляє оптимальну стратегію та тактику спілкування з ним. Під час цього він послідовно вирішує п'ять завдань, ніби робить п'ять «кроків».

Крок 1. Об'єктивний опис поведінки дитини.

Крок 2. Розуміння мотиву «поганої» поведінки.

Крок 3. Вибір техніки педагогічного втручання для екстреного вирішення «витівки» на уроці.

Крок 4. Розробка стратегії та тактики підтримки учня для підвищення самоповаги.

Крок 5. Залучення батьків та колег-педагогів до реалізації конкретного плану.

«Типові неправильні дії дорослого, що посилюють напругу та агресію»

- Підвищення голосу, зміна тону на загрозливий;
- Демонстрація влади («Учитель тут поки що я», «Буде так, як я скажу»);
- Крики, обурення;
- Агресивні пози та жести: стиснуті щелепи, перехрещені руки, розмова «крізь зуби»;
- Сарказм; висміювання та передражнювання;
- Негативна оцінка особистості дитини, його близьких чи друзів;
- Використання фізичної сили;
- Втягування у конфлікти сторонніх людей;
- Непохитне уявлення про свою правоту;
- Нотації, проповіді, «читання моралі»;
- Покарання або погрози покарання;
- Узагальнення на зразок: «Ви усі однакові»; «Ти, як завжди...», «Ти ніколи не...».
- Порівняння дитини з іншими дітьми не на її користь);
- Команди, жорсткі вимоги, тиск;
- Виправдання, підкуп, нагороди.

Пам'ятка «Кроки взаємодії педагога з гуртківцем»

Крок 1. Об'єктивний опис поведінки дитини

Це означає уміння:

- *Збирати та точно формулювати факти.
 - *Уникати суб'єктивних оцінок.
 - *Складати конкретний, а не загальний опис того, де, коли, як часто та що конкретно робив учень.
- Слова: «завжди», «ніколи», «нічого», «весь час» не можуть фігурувати в об'єктивному описі поведінки.

Крок 2. Розуміння мотиву «поганої» поведінки

Порушник дисципліни не усвідомлює. Що за цим порушенням стоїть одна із чотирьох цілей:

- *привернення уваги;
- *бажання влади;
- *помста;
- *уникання невдачі.

Привернення уваги – деякі учні обирають «погану поведінку», щоб отримати особливу увагу вчителя. Вони весь час хочуть бути у центрі уваги, тим самим не даючи учителю проводити урок, а дітям – розуміти вчителя.

Бажання влади - деякі учні «погано» ведуть себе, тому що для них важливо бути головним. Вони намагаються встановити свою владу над учителем, над усім класом. Своєю поведінкою вони фактично кажуть: «Ти мені нічого не зробиш» та руйнують тим самим встановлений класний порядок.

Помста. Для деяких учнів головною метою їх присутності у класі стає помста за реальну або надуману образу. Мститися вони можуть як учителеві, так і комусь із дітей або усьому світові.

Уникання невдачі – деякі учні так бояться повторити свою поразку, невдачу, що обирають стратегію нічого не робити. Їм здається, що вони не відповідають вимогам учителів, батьків та своїм власним надмірно завищеним вимогам. Вони мріють, щоб всі залишили їх у спокої, та залишаються в ізоляції, неприступні та «непробивні» ніякими методичними хитрощами педагога.

Крок 3. Вибір техніки педагогічного втручання для екстреного припинення «витівки»

Обираючи те чи інше педагогічне втручання, пам'ятайте, що суть справжнього педагогічного впливу – не покарання. Педагогічний вплив переслідує дві мети: зупинити неприйнятну поведінку у той момент, коли вона має місце, та вплинути на вибір більш прийнятної поведінки у майбутньому.

Вплив повинен бути швидким (не означає імпульсивним, спонтанним, агресивним. Має зупинити проступок тут і зараз) та правильним (враховує справжню ціль «поганої» поведінки дитини *див.Крок 2*). Вплив повинен бути неминучим, обов'язковим. Це означає, що педагог повинен видавати відповідну реакцію щоразу, коли кривдник здійснив проступок.

Крок 4. Розробка стратегії підтримки виховання для підвищення його самооцінки

Самоповага гуртківця формується, коли він:

- *відчуває свою здатність у навчальній діяльності (інтелектуальну);
- *вибудовує та підтримує прийнятні стосунки з учителем та однокласниками або має хоча б якісь стосунки;
- *привносить свій особистий вклад в життя класу то школи.

Змінивши свою традиційну поведінку підтримкою, учитель змінює свою установку стосовно учня. Тепер він очікує від учня гарних вчинків та помічає його гарні вчинки. Оскільки відношення педагога до учня стає позитивним, змінюється і відношення учня до вчителя. Ріст його самоповаги приємно здивує вас; просто дитина почне отримувати те, що їй необхідно, нормальними прийнятними способами.

Крок 5. Залучення батьків та колег – педагогів до реалізації програми

Типи агресії у дітей та способи побудови стосунків з ними

1.Гіперактивно-агресивна дитина. Діти, які виховуються у сім'ї по типу «кумира» або в атмосфері всюдозволеності, потрапляючи в колектив ровесників, можуть проявляти агресію.	Потрібно грамотно вибудовувати систему обмежень, використовуючи також ігрові ситуації з правилами. Стимулюйте в дітей уміння визнавати власні помилки. Учіть їх не перекладати свою провину на інших. Розвивайте почуття емпатії, співчуття до інших – ровесників, дорослих та всього живого.
2.Агресивно-образлива та виснажена дитина. Образливість дитини може бути пов'язана не лише з недоліками у вихованні або труднощами навчання, але і з хворобою росту, особливостями дозрівання нервової системи та організму. Підвищена чутливість, дратівливість, вразливість можуть провокувати агресивну поведінку.	Допоможіть дитині розрядити психічну напругу, пограйтеся з ним в шумній грі, намагайтеся уникати ситуацій перенапруги, якщо дитина майже завжди агресивна.
3.Агресивна дитина з опозиційно - зухвалою поведінкою. Якщо дитина часто груба, але не з усіма, а лише з батьками та знайомими їй людьми, то, напевне, у цих стосунках щось не так. Ви рідко займаєтеся та спілкуєтеся з дитиною. Ви вже не зразок для наслідування, як раніше. Дитині скучно, нема чим зайнятися, і вона переносить на вас власний настрій та проблеми, перекладає відповідальність за свою поведінку.	Спробуйте вирішити проблеми разом, у співробітництві з дитиною, але не за неї.
4.Агресивно – боязка дитина. Ворожість, підозріливість можуть бути засобом захисту дитини від уявної загрози, «нападу».	Працюйте зі страхами, моделюйте, тобто створюйте ситуацію. Разом з дитиною долайте її; при цьому ситуація повинна бути на межі приємного з неприємним з переважанням приємного.
5.Агресивно – «бездушна» дитина. Є діти, у яких здатність до емоційного відгуку, співпереживання, співчуття до інших порушена. Причини можуть бути у несприятливих умовах сімейного виховання, порушення інтелектуального розвитку дитини, а також в рисах емоційної холодності, черствості, підвищеної афективної (емоційної) збудливості, які передаються від батьків та близьких дитини. Дитині важко зрозуміти, що іншому, тобто ображеному, погано або боляче.	Намагайтеся стимулювати гуманні почуття у такої дитини: жалійте, погладжуйте кішок, собачок, доглядайте за тваринами; звертайте увагу дитина на сумний настрій іншої людини та стимулюйте бажання допомогти. Якщо це не допомагає, привчайте дитину нести відповідальність – «відпрацьовувати» за свою агресивну поведінку («А тепер іди і попроси вибачення», «погладь по голівці», «Потисни руку», «Запропонуй іграшку дитині, яку ти образив» і т.п.).

Інтерактивна лекція «Булінг в дитячому середовищі»

«Мій син ненавидить ходити до школи, бо є хлопчик, який дразнить та знущується над ним щодня. Що я можу зробити як мама? Я не хочу, аби мій син страждав».

Такі питання сьогодні, на жаль, непоодинокі. Позитив у тому, що проблему (яка була завжди) почали обговорювати.

Булінг – прояв агресії з подальшим залякуванням особистості і появою можливості її повного підпорядкування собі і своїм інтересам.

Це статистичні дані від ЮНІСЕФ

- 67% дітей в Україні у віці від 11 до 17 років зазнали цькування (булінгу) за три місяці весни 2017 року.
- 24% дітей стали жертвами булінгу.
- 48% з них нікому не розказували про ці випадки.

Різновиди боулінгу Прийнято вважати, що булінг – це не лише моральне, інколи фізичне пригноблення слабшого, але все набагато складніше. Уже сьогодні виділяють чотири його різновиди:

1. Вербальний (словесний).
2. Фізичний.
3. Соціальний.
4. Кібербулінг.

Словесний булінг

Діти різні за своїм характером, багато хто чутливий і досить близько сприймає слова до серця, на жаль, такі школярі найчастіше стають жертвами цькування. Знущання над ними приносить задоволення агресору, особливо він щасливий, коли зміг довести до сліз.

Що говорять: залякування, погрози, образливі коментарі стосовно жертви чи когось з близьких (про зовнішність, одяг, релігію, фізіологічні особливості тощо).

Як розпізнати жертву? Дитина замикається в собі, плаче без пояснень, втрачає апетит, не цікавиться звичайними для неї речами, стає флегматичною. Якщо насилля тривале, то значно віддаляється від родини, часто гуляє наодинці, з'являється агресія. У разі відвертої розмови може відкритися, розказати про образу і запитати, чи то є правдою, що про нього сказали.

Фізичний булінг

Це прояв агресивного залякування з використання фізичної сили. Найчастіше застосовується до фізично слабших дітей. Мають місце факти колективного фізичного булінгу, коли дитина змушена протистояти цілому класові, який її штовхає чи б'є.

Що роблять: стусани, підніжки, блокування, відбирання речей, дотики неналежним чином.

Булінг та байдужість

Клас завжди знає, хто і з якої причини став жертвою цькування. Діти можуть бути учасниками конфлікту, можуть засуджувати його, а можуть бути сторонніми глядачами. Останній варіант чи не найгірший, адже через страх самому стати жертвою, вони дозволяють на своїх очах пригноблювати іншого. Така поведінка є показовим прикладом прогалин у вихованні почуття власної гідності, про важливість якого варто говорити якомога частіше.

Але найбільш болючою є батьківська байдужість. Часто діти звертаються до батьків зі скаргами на образи в школі і отримують наступну реакцію:

Розбирайся сам зі своїми проблемами. Я не буду до 11 класу витирати твої шмарклі! Сам винен! Скажи вчителю, хай він розбирається. Не зважай і вони припинять. Дай здачі, не будь тухтієм.

Дехто захоче одразу розібратися з образами, з'ясувати стосунки з батьками агресора, покарати його. І лише деякі чинитимуть так, як краще для дитини. Зверніть увагу, батьківська байдужість може ранити сильніше за образи булера.

Що робити вчителю?

На жаль, за період педагогічної практики кожному вчителю доведеться зіткнутися з цією проблемою у класі. У цьому разі важливо правильно повести себе, адже в руках вчителя можливість звести конфлікт нанівець чи розпалити його з новою силою.

- Не шукайте винного. Допоможіть класу проявити турботу про того, кого ображають.
- Не приховуйте випадки булінгу в класі заради збереження репутації школи.
- Доведіть ситуацію до відома батьків дітей з обох сторін конфлікту.
- Не залишайте справу, як є, у надії, що ситуація виправиться самотужки. Не виправиться.

Агресор і жертва мають приблизно однакові стартові позиції, які привели їх до ситуації. Невпевненість у собі одного та бажання ствердитись за рахунок слабшого

проти невпевненості у собі та відсутності можливості постояти за себе. У цій битві переможців немає, допоможіть дітям вийти з ситуації максимально безболісно.

Які тривожні сигнали мають змусити задуматися про булінг у групі?

1. У групі є учень, якого ніхто не обирає для спілкування.
2. Учні дають одне одному дуже образливі та злі прізвиська.
3. Діти збираються групою, а коли до них наближається вчитель чи старший, швидко розходяться. При цьому одна дитина може залишитися і мати розгублений або наляканий вигляд.
4. Дитина не хоче ходити заняття, а її відсутність зло й уїдливо коментується деяким учнями.
5. Після уроків або на перерві діти не розходяться і на когось чекають.
6. Одяг учнів зіпсований чи брудний.
7. На початку заняття ви бачите бліде або заплакане обличчя, спостерігаєте переляк чи емоційне збудження, не пов'язане з уроком.
8. Відповідаючи, діти бояться помилитися, щоб не наразитися на коментарі однокласників.

Як запобігти булінгу?

1. Не ігнорувати будь-які прояви агресивної або провокативної поведінки учнів. Негайно втручатися у конфлікт. Помітивши або запідозривши прояви булінгу, негайно повідомляти адміністрації навчального закладу, залучати психологічну службу до вирішення проблеми.
2. Ні в якому разі не ставати бік одного з учасників конфлікту. Ретельно аналізувати причини виникнення булінгу. Бути неупередженими у своїх оцінках, діях і висловлюваннях.
3. Говорити з учасниками конфлікту наодинці. Не вимагати публічних пояснень чи вибачень. Створити всі умови для того, щоб уникнути повторення ситуації.
4. Розказати дітям, що таке насилля. Можливо, булери самі потерпають від чиєїсь агресії (батьків, старших братів або сестер) і просто копіюють знайому модель поведінки.
5. Намагатися створити у класі атмосферу довірливого спілкуватися, шукати спільні інтереси, намагатися об'єднати дітей.
6. Бути прикладом толерантного і виваженого ставлення до оточуючих.
7. Показати дитині, що вона не сама у біді, вона може розраховувати на вашу підтримку і допомогу.